

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
Миколаївська обласна організація
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ОЛЬВІЯ»**

**БОРИСФЕНІКА II:
пам'яті В.В. Крутілова**

**(АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ У КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ)**

**МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

5-6 травня 2021 р.

Миколаїв
2021

УДК 902/904+908+929+93+94
ББК 63
Б-82

Рекомендовано до друку рішенням правління Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (протокол № 1 від 30 квітня 2021 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГАВРИЛЮК Н.О. (доктор історичних наук, старший науковий співробітник), ГОСПОДАРЕНКО О.В. (кандидат історичних наук, доцент), ДОБРОЛЮБСЬКИЙ А.О. (доктор історичних наук, професор), КУЗОВКОВ В.В. (кандидат історичних наук, доцент), МОЛЕВ Є.О. (доктор історичних наук, професор), НОВІЧЕНКОВА М.В. (кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник), СМИРНОВ І.О. (кандидат історичних наук, доцент), ТРИГУБ О.П. (доктор історичних наук, професор), ЧЕРКАС Б.В. (доктор історичних наук, провідний співробітник НАН України), ЧЕРНЯВСЬКИЙ В.В. (кандидат історичних наук)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: СМИРНОВ О.І.

Б-82 Борисфеніка II: пам'яті В.В. Крутілова (археологічні дослідження острова Березань у контексті європейської історії), 5-6 травня 2021 р. Миколаїв: НДЦ «Лукомор'є», 2021. 124 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей і повідомлень учасників Міжнародної наукової конференції **«Борисфеніка II»:** пам'яті В.В. Крутілова. Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії, етнології та історіографії.

Для археологів, істориків, краєзнавців, вчителів, викладачів і студентів, а також для тих, хто цікавиться історією.

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

З М І С Т

ПАМ'ЯТІ ВАЛЕРІЯ КРУТІЛОВА (1970-2019)

Смирнов Олександр, Тригуб Олександр <i>Навіки з Березанню. Крутілов Валерій Вікторович (1970-2019)</i>	7
АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСТРОВА БЕРЕ- ЗАНЬ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ	
Піструїл Ігор, Смирнов Олександр <i>Археологічні знахідки первісної доби на Кінбурнській косі</i>	11
Горбенко Кирило, Жирок Юрій <i>Матеріали городища Дикий Сад у контексті взаємозв'язків спіль- нот епохи пізньої бронзи Циркумпонтійського регіону</i>	14
Ольговський Сергій <i>Нижньодніпровська Гілея античного часу</i>	18
Буйських Алла <i>Головні досягнення Березанської експедиції Інституту археології НАН України (1980-2020-і рр.)</i>	23
Кузьмищев Олександр <i>Археологи на фоні революції. Э.Р. фон Штерн і розкопки на о. Березань в 1905-1906 гг.</i>	24
Гаркуша Наталія <i>Формирование и перспективы использования Березанской коллек- ции из собрания Николаевского краеведческого музея</i>	28
Снитко Іван <i>Роль Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу за ан- тичної доби</i>	31
Бондаренко Денис, Снітко Ірина <i>Дві напівземлянки з розкопок острова Березань у 2020 р.</i>	33

Чистов Дмитрій <i>Участок «О-Западный» античного поселення на о. Березань: основные итоги исследований 1991-2018 гг.</i>	38
Гаврилюк Надія <i>Ліпний посуд з напівземлянок 65 і 65а Борисфена</i>	42
Смирнов Леонід, Апуневич Олександра <i>Нові знахідки Березанського некрополю</i>	47
Колесниченко Анжеліка <i>Скляний посуд VI-V ст. до н.е. з поховальних і житлових комплексів Борисфену</i>	49
Шевченко Тетяна (Київ) <i>Богині на троні з Бористена</i>	54
Герасимов Вячеслав, Loizou Eugenia, Смирнов Александр <i>Подводно-археологические разведки в районе острова Березань</i>	58
Ильина Юлия <i>Хиосский кратер и сюжет его росписи</i>	60
Масюта Денис <i>Амфори римського часу з розкопок на острові Березань (у зібранні Одеського археологічного музею НАН України)</i>	65
Смирнов Александр <i>Нові монети римського часу з острова Березань</i>	70
Кузовков Володимир <i>Узбережжя Дніпровсько-Бузького лиману у контексті східних походів князя Святослава (964-972)</i>	74
Софієнко Наталя <i>Пріоритетні аспекти у дослідженні поховань епохи Середньовіччя виявлених на острові Березань</i>	77
Назарова Татяна <i>Антропологические материалы из раскопок средневекового могильника на острове Березань</i>	80
Тимченко Віктор <i>Березань кінця османського періоду</i>	82
Вітрик Ірина <i>Свинцева сережка з Ольвії</i>	86

Ивченко Андрей <i>Ямы с массовыми захоронениями на некрополе Ольвии</i>	89
Котенко Вікторія <i>До питання про місцеве виробництво кераміки у Північному Причорномор'ї в елліністичний час у контексті міжполісних контактів</i>	92
Одрін Олександр <i>Дослідження аграрної історії Ольвії VI-III ст. до н.е. у світлі останніх напрацювань англо-американської історіографії античності</i>	95
Савельєва Катерина <i>Афродіта, яка спирається на статую (про один з варіантів зображення богині в елліністичній коропластиці)</i>	98
Семенова Аліса <i>Рогові артефакти з ботросу № 9 західного теменосу Ольвії</i>	100
Хмелевский Дмитрий <i>Вотивные свинцовые пластины с изображениями сцены жертвоприношения из Ольвии</i>	101
Чечуліна Ірина <i>Аттичні чорнолакові миски та солонки з Ольвії</i>	103
Шевченко Тетяна (Парутине) <i>Лутерій, що зберігається в музеї НІАЗ «Ольвія»</i>	106
Шейко Ірина <i>Освітлювальні прилади римського часу із зображенням тварин і посуду</i>	109
Шелов-Коведяев Фёдор <i>DE TITULIS OLBIAE PONTICAE ET VICINIIS III</i>	110
Папанова Валентина, Ляшко Світлана <i>Чорнолакова кераміка із садиб ближньої хори Ольвії</i>	113
Козак Олександра <i>Античний зольник біля Вікторівки: раби чи чужинці? Антропологія незвичайного поховального комплексу</i>	116
Савельєв Олег <i>Новая находка римской костяной бутероли из Тиры</i>	117
Ласінська Маріанна <i>О.І. Смирнов у сучасному вивченні археологічних старожитностей о. Березань</i>	119

**ПАМ'ЯТІ ВАЛЕРІЯ КРУТІЛОВА
(1970-2019)**

**НАВІКИ З БЕРЕЗАННЮ.
КРУТІЛОВ ВАЛЕРІЙ ВІКТОРОВИЧ (1970-2019)**

Валерій Вікторович народився 4 січня 1970 р. у м. Пенза (Росія). Ще до вступу в школу їх родина переїздить до м. Світлодарськ Донецької області, де батьки працювали на Вуглегірській ДРЕС. Школярем у 1985 і 1986 році працював у складі Ольвійської експедиції (Луганський загін). Закінчивши середню школу № 11 м. Світлодарськ (1987 р.), майбутній археолог майже рік працює на посаді електромонтера на тому ж підприємстві.

З 1988 по 1990 рік проходить військову службу у складі Західної групи військ (Німеччина). Після армії В.В. Крутілов вступив на історичний факультет (кафедра археології та музеєзнавства) Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який закінчив у 1995 р. з кваліфікацією історика-археолога (дипломна робота «Монети Ольвіи»), 1995-1999 рр. – аспірант відділу античної археології Інституту археології НАН України.

1992-2004 рр. працював в Ольвійській археологічній експедиції спочатку лаборантом, а потім заступником і керівником розкопок. Основна ділянка під час польових сезонів Р-25, у 1998-1999 рр. керував роботами на ділянці «Р-21» («Виноробня I та II»), у 2001 р. ділянка «Кліф-2». Неодноразова виконував обов'язки коменданта табору, що повинно було поєднувати наукові, організаційні та комунікативні здібності Валерія Крутілова.

2005-2019 рр. незмінний керівник Березанської міжнародної археологічної експедиції (о. Березань).

Сферою наукових інтересів і напрямки досліджень В.В. Крутілова була антична археологія, зокрема міст Північно-Західного Причорномор'я, металовиробництво та металообробка Ольвії та Березанського поселення (Борисфен), нумізматики Ольвійського та Березанського полісів, місцеве керамічне виробництво Борисфена (сер. VI ст. до н.е.), античне містобудування (на прикладі Березанського та Ольвійського поселень). Працював над кандидатською дисертацією за темою: «Металовиробництво та металообробка Борисфена (рубіж VII-VI — V ст. до н.е.)». Автор і співавтор великої кількості наукових звітів до ІА НАН України. Доробок наукових статей більше 70, які видавалися в Україні та за кордоном. Постійний учасник наукових конференцій з проблематики античної археології.

Під час розкопок на о. Березань
(2015)

унікального об'єкту археології. Завдяки поєднанню особистих якостей професійного археолога та щирої людини, ним здійснено величезний прорив у вивченні Березанського поселення, об'єднано висновки роботи різних експедицій в єдиний масив наукової інформації.

25 липня 2019 р. усю спільноту археологів та істориків вразила сумна звістка: під час проведення чергової експедиції безмежно у своїй широті сер-

Валерій Вікторович за своє археологічне життя зробив багато відкриттів:

– виноробні римського часу в Ольвії;

– залишки Ольвійської башти римського часу на ділянці «Кліф-2»;

– металообробна майстерня на о. Березань;

– унікальний археологічний комплекс гончарного району середини VI ст. до н.е. з випалювальними керамічними печами на о. Березань;

– залишки урбаністичної структури архаїчної Березані ділянка «Т»...

Натомість найбільшим досягненням Валерія Вікторовича стало поєднання різнопланових і різновікових категорій учасників археологічних досліджень на о. Березань в єдину команду, виховати та підготувати однодумців і справжніх професійних археологів. Йому вдалося сформувати колектив, який і сьогодні виконує роботи по дослідженню

це Валерія Вікторовича перестало битися. Але він не залишив «Свій Острів» – прах був розвіяний у чотирьох точках над морем по колу острова та частина його перевезена й залишена в Ольвії. Два міста-полісу, які були частиною його життя, залишилися з ним і після смерті.

Смирнов Олександр, Тригуб Олександр

Березанська експедиція (2010 р.)

(зліва-направо: О. Смирнов, Д. Бондаренко, Г. Піскунова, В. Крутілов, О. Васільчук, Євгенія (прізвище невідоме), В. Левітченкова, Є. Рубченко, І. Сердюков, охоронець (прізвище невідоме); сидять: М. Сердюков, М. Сердюкова (Горшкова))